

HENNING LOHMANN – HANNAH ZAGEL

ÖSSZEHASONLÍTÓ CSALÁDPOLITIKA: A FAMILIZÁLÁS ÉS DEFAMILIZÁLÁS FOGALMA ÉS MÉRÉSE*

A komparatív kutatásokban nem könnyű a családpolitika értelmezése vagy mérése. Az eddigi próbálkozások nagyon különbözőek és egyes empirikus eredményekhez vezettek, amikor nemzetközi összehasonlításban próbálták elhelyezni az egyes országokra jellemző sajátos családpolitikákat és fel akarták térképezni ezek fejlődési ívét. E tanulmány áttekinti a komparatív kutatásokban a familizálás és defamilizálás értelmezéséről hosszabb ideje folyó vitákat, felvázol egy elméleti keretet és részletesen ismerteti a jelenlegi empirikus kutatásokat. Foglalkozik azzal is, hogy miért nincs egyetértés a familizálás és defamilizálás méréséről. Ennek kapcsán azt állítja, hogy a nemekkel kapcsolatos és intergenerációs függőségeket érintő beavatkozások jelentik a középponti szempontokat, és hogy szakpolitikai szintű méréssel ragadhatók meg legjobban a családpolitikák országokon belüli és nemzetközi összehasonlító szempontú jellegzetességei. A tanulmány 21 európai ország adatait felhasználva olyan méréseket javasol, amelyek figyelembe veszik a familizálás és defamilizálás különböző dimenzióit. A javasolt indikátorok hasznosnak bizonyulnak az európai országok családpolitikai jellegzetességeinek feltérképezésében, alkalmazásuk azonban függ a rendelkezésre álló adatoktól. Ezért a tanulmány egyik fontos következtetése, hogy javítani kell a nemzetközileg összehasonlítható családpolitikai adatok hozzáférhetőségét.

Bevezetés

A családpolitika mint az egyik szakpolitika-terület az 1990-es évektől vált nemzetközileg fontossá (Mätzke és Ostner, 2010) és a kutatások egyre inkább a változások, a következmények és a családpolitika jövőben várható fejlődése magyarázatával foglalkoztak. A családpolitikát más hagyományos jóléti területekhez – például a foglalkoztatáspolitikához vagy nyugdíjpolitikához – képest fogalmi-

* Henning Lohmann and Hannah Zagel: Family policy in comparative perspective: The concepts and measurement of familization and defamilization, *Journal of European Social Policy* 2016, Vol. 26(1) 48–65.

lag kevésbé szisztematikusan integrálták a domináns jólétiállam-elméletekbe. Az egyik nehézséget az jelenti, hogy ugyanazon jóléti rendszeren belül a családpolitika kombinálja a különböző eszméket és célokat. Erre jó példát szolgáltatnak a nemrég bevezetett német családpolitikai reformok, amelyek egyszerre szolgálták a gyermekgondozási szolgáltatások kiterjesztését a család gondozási terheinek enyhítésére és egy gyermekgondozási prémium bevezetését az otthon maradó anyák számára. E tanulmány szerint az egyes országok családpolitikai jellemzőinek leírásához és e családpolitikák időbeli változásainak nemzetközi feltérképezéséhez friss elméleti megközelítésekre és a családpolitikák méréséhez új eszközökre van szükség.

A familizálás és defamilizálás fogalmait gyakran használják a komparatív jóléti állam kutatásokban annak bemutatására, hogy az országok hogyan viszonyulnak a családtagok közötti pénzügyi és gondozási terhek megosztásához, és az országok közötti eltérések értelmezése érdekében kísérletek történtek e fogalmak mérésére. Tanulmányunk ezzel egybehangzóan azt állítja, hogy a familizálás és defamilizálás koncepciók hasznos elemzési eszközül szolgálhatnak a családpolitikák jóléti államok közötti összehasonlításához. Az e fogalmak által kínált sokdimenziós keret alkalmasnak tűnik az egymásnak ellentmondó politikai célokat – pl. az anyák munkaerőpiaci részvételének támogatását és a gyermekvállalási hajlam erősítését – megjelenítő politikaterület elemzésére. A korábbi tanulmányokban azonban nagymértékben különböznek a familizálás és defamilizálás értelmezései, és a precíz konceptualizálás ritkán fonódik össze alapos operacionalizálással. A konceptualizálásban (a familizálás/defamilizálás aldimenziókra szűkítésével) és a mérésben (az empirikus indikátorok képzése során a koncepciók központi aspektusainak figyelmen kívül hagyásával) is történtek kompromisszumok. Ez némi zavarhoz és önkényes gyakorlatokhoz vezetett a terminusok értelmezésében és az empirikus kutatásokban való alkalmazásukban. Tanulmányunknak ebből következően hármas célja van: először, a familizálás/defamilizálás elméleti irodalmának átfogó vizsgálatán alapuló értelmezési keret felállítása; másodsor, a familizálás és defamilizálás mérését célzó korábbi próbálkozások összehasonlítása; harmadszor pedig a fogalmak operacionalizálására vonatkozó javaslat kidolgozása, amely segítségével lehetővé válik a családi kötelezettségekbe történő állami beavatkozás komplexitásának és dinamikájának empirikus elemzése.

A familizálás és defamilizálás fogalma

A különböző „jóléti világok” elméletének első megfogalmazása óta egyre gyarapodnak azok a kutatások, amelyek az alapján hasonlítják össze a jóléti államokat, hogy azok milyen mértékben támogatják az állampolgáraik „familizálását” és „defamilizálását”, nagyjából azt értve ezen, hogy mennyire segítik az egyének családi kötelezettségektől való függetlenedését. E kutatások fókuszában a defamilizálás áll és a familizálás általában alárendelt dimenzióként, vagy

a defamilizálás ellenpólusaként jelenik meg. A defamilizálás fogalmáról folyó szakmai vita három főbb szakaszra osztható, ezek a kialakulás, a konszolidáció és a kritikus értékelés címkéivel jellemezhetőek. Az első szakaszban jelent meg a terminus, két ugyanabban az évben publikált cikkben (McLaughlin és Glendinning, 1994; Lister, 1994). A kifejezés feltűnése a feminista irodalomban a nők jóléti államban betöltött szerepéről hosszabb ideje folyó vitákba illeszkedett (vö. pl. Hernes, 1987; Lewis, 1992; Lister, 1990; Nelson, 1990; O'Connor, 1993; Orloff, 1993).¹ A második szakaszban a szociálpolitikai rezsimekről korábban alkotott elméleteik újrafogalmazása kapcsán a jóléti állam meghatározó elméletalkotóinak szótárába is bekerült a familizálás/defamilizálás fogalompár. Ebben az összefüggésben főleg Esping-Andersen (1999) és Korpi (2000) említendőek, akik explicit módon nem utaltak a „defamilizálás” terminusra. A jelenleg is tartó harmadik szakasz a defamilizálás kritikai értékelésével (amely során rámutatnak az eredeti fogalom különböző aldimenzióira) és a koncepció empirikus alkalmazásával jellemezhető. A következő részben részletesebben bemutatjuk az egyes szakaszok legfontosabb jellemzőit.

Kialakulás szakasza

A defamilizálás koncepciójának kialakulásához vezető, döntően feminista irodalom elemzéseinek középpontjában Esping-Andersen (1990) jóléti állam tipológiájának, illetve az ezen belüli legfontosabb elméleti keretnek, a dekommodifikációnak a kritikus felülvizsgálata állt. Például Lister (1990), Lewis (1992), Orloff (1993) és O'Connor (1993) szerint a genderspecifikus aspektusokat – például a házastársak közötti függőségi viszonyokat – figyelembe kellett volna venni a jóléti államról folyó elemzésekben. Esping-Andersenre és a jóléti állam más teoretikusaira utalva Orloff (1993) ezt írja: „A fogalmi keretük egyértelműen gendersemleges – de a munkások, az állam–piac viszonyrendszer, a stratifikáció, az állampolgárság és a dekommodifikáció kategóriái férfi nézőpontra alapulnak, mi több, figyelmen kívül hagyják a nemek közötti viszonyokat és ezek hatásait” (307. o.). A dekommodifikációs elmélet társadalmi nem szempontú következményeivel kapcsolatban azt írja, hogy a legtöbb nő nem (teljesen) kommodifikálódott és így közvetlenül nem részesülhet a jóléti állam által megvalósított magas szintű dekommodifikációból származó előnyökből. Esping-Andersen (1990) hangsúlyozza a dekommodifikáció egyenlősítő hatását, de nem foglalkozik a nemek közötti egyenlőtlenségeket alakító következményeivel. Mivel a családon belüli gondozási tevékenységet főleg a nők végzik, ezt gyakran nehezen tudják összeegyeztetni a munkaerőpiacon vállalt munkával. A munkaerőpiaci jövedelemhez való korlátozott hozzáférésük következtében a nők gazdaságilag gyakran függnek

¹ Gornick és Meyers (2003) szerint a jóléti kutatások összefüggésében két feminista kiindulópont különíthető el: az „azonosság/foglalkoztatás” és a „különbség/gondozás” megközelítés (84. o.). A familizálás/defamilizálás koncepciókkal kapcsolatos vitákban is feltűnik ez a megoszlás.

a férfi keresőktől (Lister, 1990). Ezenkívül az atipikus foglalkoztatás megakadályozhatja a jóléti ellátásokhoz való hozzáférést, mivel általában csak a folyamatos és teljes munkaidős foglalkoztatás keletkeztet jogosultságot. Lister (1994) defamilizációról adott definíciója hangsúlyozza a gazdasági függőséget:

„A gazdasági függés teljes körű megítéléséhez a dekommodifikáció dimenzióját kétségtelenül ki kell egészíteni azzal, amit 'defamilizációnak' nevezhetünk. Ez után jellemezhetjük a jóléti rezsimeket az alapján is, hogy az egyes felnőttek milyen mértékben tudnak fenntartani egy fizetett munkán vagy a szociális biztonsági rendszer ellátásain alapuló, a családi kapcsolatoktól független, társadalmilag elfogadható életszínvonalat.” (37. o.)

McLaughlin és Glendinning (1994) egy általánosabb definíciót alkottak, ami nem hangsúlyozza ilyen nyíltan a gazdasági függetlenség célját: „A defamilizáció azokon az ellátásokon és gyakorlatokon alapul, amelyek megváltoztatják az egyén jólétének a függését a (patriarchális) családhoz való viszonyától.” (65. o.) Ezen kívül azt is hangsúlyozzák, hogy a defamilizáció nem csak a nemek közötti, hanem az intergenerációs függésekhez is kapcsolódik:

„Nem az a kérdés, hogy az emberek teljesen 'defamilizálódnak-e', hanem az, hogy a jogi intézkedések és a szociális ellátások milyen mértékben módosítják a férfiak és nők, az eltartottak és nem eltartottak közötti hatalmi egyensúlyt, és ezáltal azokat a feltételeket, amelyek között az emberek családi vagy gondozó tevékenységet végeznek.” (McLaughlin – Glendinning, 1994: 66)

Már ezekben az értelmezésekben is felsejlik az a gondolat – amit a defamilizációval foglalkozó későbbi munkák is hangsúlyoznak majd –, hogy a gondozást reciprok viszonyként kell felfogni. Ezért kialakulása idején a defamilizáció koncepciója nem csak a gazdasági függetlenséget és a gondozási kötelezettségektől való függetlenedést foglalja magában, hanem annak a szabad megválasztását is, hogy ki végzi a gondozó munkát.

Konzolidáció szakasza

Mint korábban említettük, a második szakaszban a defamilizálás koncepcióját integrálják az uralkodó jólétiállam-elméletbe. De Esping-Andersen (1999)² defamilizációról alkotott definícióját közelebről szemügyre véve láthatjuk, hogy ez az integráció csak részlegesen történt meg:

„A defamilizálás koncepciója megfelel a dekommodifikáció elméletének; valójában a nők esetében a defamilizálás az előfeltétele annak, hogy 'kommodifikálhassák magukat' (Orloff, 1993). Így a defamilizálás annak mértékét mutatja, hogy a szociálpolitika (vagy esetleg a piac) mennyire

² Esping-Andersen Saraceno (1997) munkájára hivatkozik, aki McLaughlin és Glendinning (1994) tanulmányából idéz.

teszi a nőket autonómmá, hogy 'kommodifikálódhassanak', vagy főleg, hogy független háztartásokat hozzanak létre." (51. o.)

Ebben a definícióban (a nők) kommodifikálása tűnik a defamilizálás fő, ha nem egyetlen céljának.³ Bár Korpi (2000) nyíltan nem használja a defamilizációs elméletet, a jóléti állam különböző családtámogató modelljeinek jellemzése során nála is megjelennek az adott elképzelések, mikor az általános családtámogatás és a kétkeresős támogatás dimenziói szerint tipizál. Korpi szélesebb körű – nem csupán a kommodifikációra visszavezethető – nemek közötti egyenlőtlenségekben gondolkodik, de az elemzése középpontjában mégis csak azok a politikai intézkedések állnak, amelyek munkaerőpiaci kizárás szempontjából eltérő módon érintik a két nemet. Ebből következően Korpi (2000) tipológiája „azokon a széles értelemben felfogott politikai intézményeken alapul, amelyek feltételezhetően a legnagyobb hatással vannak a munkaerőpiaci részvételben kifejeződő nemek között egyenlőtlenségekre” (143. o.). Így, bár integrálják a feminista kutatók elképzeléseit a jóléti államról folyó diskurzusba, Korpi és Esping-Andersen is a munkaerőpiaci integráció gender aspektusaira összpontosít.

Kritikai értékelés szakasza

A defamilizálásról folyó diskurzus harmadik szakaszának tekinthető legutóbbi években több szerző kritizálta a defamilizálás fogalmának a foglalkoztatás kérdéseire való leszűkítését. Ebben a szakaszban kétfajta kritika különíthető el. Az egyik a jelenlegi szakpolitikai változásokat és reformtörekvéseket vizsgálja a defamilizálás különböző jelenségeinek elemzésekor, a másik a defamilizációs elmélet teoretikusabb szempontú újragondolását tűzi ki célul. De mindkét irányzatnak azonosak a következtetései: elutasítják a defamilizációnak a kommodifikáció aspektusára történt korlátozását (vö. Kröger, 2011; Leitner et al., 2004; Leitner és Lessenich, 2007; Lewis, 2001; Lewis és Giullari, 2005; Ostner, 2003).

Számos szerző használta a familizáció/defamilizáció fogalmát az európai országokban az 1990-es évek óta végbement reformok kritikus értékelésekor. A reformok legfontosabb célja a nők munkaerőpiaci részvételének ösztönzése volt. Az általános cél – miként az Európai Foglalkoztatási Stratégiában is olvasható – az Európai Unió globális mértékű versenyképességének erősítése. Az ilyen szakpolitikai reformoknak a defamilizációban implicit módon benne levő kategóriák segítségével történő elemzése során nyilvánvalóvá válik, hogy ezek az intézkedések alapvetően a gazdasági, és nem a gondozási függőségek enyhítését célozták (pl. Leitner et al., 2004; Lewis, 2001; Lewis és Giullari, 2005). A reformcélok és az eredmények is ellentmondásosak lesznek, ha a nők kommodifikálásának

³ Ez részben annak tudható be, hogy a 'defamilizálás' szót a 'dekommodifikálás' közvetlen analógiájára alkották meg. Ha az utóbbit – Polányi Károly szavaival – úgy írjuk le, hogy ez 'a munkaerő piacról való kivonása', akkor a defamilizáció 'a munkaerő – vagy pontosabban a fizetetlen munka – családból való kivonása'.

elősegítéséhez nem társul a gondozási kötelezettségeik könnyítésének támogatása. A foglalkoztatási jellegű reformok gyakran azzal jártak, hogy a korábban a nőknek garantált, a férfi keresőktől való függésükön alapuló szociális jogokat visszavonták (pl. az özvegyi juttatások esetében), anélkül, hogy megoldották volna a gondozás terén tapasztalható függőségeket. Ezzel kapcsolatos, hogy bár a női foglalkoztatás növelése kétségtelenül elválaszthatatlan a nemek közötti egyenlőtlenség megszüntetésétől, az európai reformokban általában nem tekintették ezzel egyenrangú célnak (Lewis és Giullari, 2005: 83). Ezek a példák szemléltetik, hogy a defamilizálóként leírt szakpolitikai stratégiák az egyénekre gyakorolt hatásukat tekintve politikailag ellentétes elképzelésekkel és konfliktusos eredményekkel járhattak együtt.

Az elméleti fejlődés e harmadik szakaszában a kritikai értékelések másik vonulata inkább azzal foglalkozott, hogy mennyire használható a defamilizáció fogalma a jóléti államok összehasonlításában és tipologizálásában. Kröger (2011) például azt írja, hogy a defamilizáció „fogalmi zavart” (429. o.) okoz, alapvetően azért, mert összekeveri a gazdasági és szociális/emocionális függetlenség egymástól különböző dimenzióit. Leitner és Lessenich tanulmányával ellentétben, amely a szociális/emocionális aspektusok beemelése érdekében aldimenziókra osztja a defamilizáció fogalmát, Kröger szerint a „defamilizáció” kifejezést fenn kell tartani a gazdasági dimenzió számára, és a szociális/emocionális komponensre a „dedomesztikáció” fogalmát kell alkalmazni. Más szerzők teljes egészében a gazdasági dimenzióra fókuszálnak. Bambra (2004) visszatér a defamilizáció koncepciójának eredeti feminista kutatási gyökereihez és a következőképpen értelmezi a fogalmat: „nem a család szabadságával, hanem a nők családtól való szabadságával kapcsolatos tényezők” (204. o.). Saxonberg (2013) is a koncepció eredetét emeli ki a nemek közötti egyenlőség elemzésekor, de bírálja a fogalom tisztázatlanságát és helyette a „degenderizáció” fogalmát javasolja. Daly (2011a, 2011b) szerint viszont a familizáció hasznos fogalom a szakpolitikai intézkedések hatásainak leírására, a defamilizáció fogalma azonban félrevezető. Véleménye szerint „a családpolitika eredeti iránya a familizáció” (Daly, 2011a: 88), a defamilizáció hibásan a család statikus felfogásán alapul, és a „de-” fosztóképzővel negatív szakpolitikai változásokra utal (Daly, 2011b: 7). Daly az „individualizáció” kifejezést használja a familizáció ellentétpárjaként, amelyen a „család” szóban is kifejeződő közösség helyett az egyénre fókuszáló politikát érti. A defamilizáció helyett alternatív koncepciókat javasoló kísérletek közül más kutatások továbbfejlesztették az eredetileg McLaughlin és Glendinning által javasolt aldimenziókat. Ezeknek járulékos előnye van más olyan javaslatokkal szemben, amelyek a nagyobb fogalmi tisztázás érdekében megfeledeztek az eredeti koncepció multidimenziós jellegéről. Leitner és Lessenich (2007) megközelítése például szükségesnek tartja a gondozói és gondozotti szerep pontos megfogalmazását a defamilizáció fogalmi keretén belül. Saraceno és Keck (2010) is használták a defamilizáció fogalmát azokkal az egyéni szociális jogok alapján járó állami ellátásokkal kapcsolatban, amelyek csökkentik a családi kötelezettségeket és függőséget. Ők azonban úgy

vélük, hogy a defamilizáció ellentéte, a „familializmus”, az állami pénzbeli támogatások és szolgáltatások hiánya következtében („alapértelmezett familializmus”) és az egyének által végzett családi gondozás aktív állami támogatásával („támogatott familializmus”) is megvalósulhat. Ez a kategorizálás közel áll Leitner (2003) elképzeléséhez, aki a familizáció és defamilizáció fogalompáron alapuló kétdimenziós megközelítést az állami támogatás és/vagy a családon belüli gondozást támogató szolgáltatások és juttatások hiányának leírására használja. Leitner (2003), illetve Saraceno és Keck (2010) tanulmánya is felhívja a figyelmet arra, hogy a nemek közötti függőségi viszonyok mellett számításba kell venni a defamilizációs fogalomértelmezésekből többnyire hiányzó intergenerációs függőségeket is.

A familizáló és defamilizáló politikák mintái

Mint az előző részben láthattuk, a familizációról és defamilizációról majdnem húsz éve folyó elméleti vitákból kiderült, hogy különböző vélemények vannak a fogalom jelentéséről. Az irodalomban megjelenő vélemények közös nevezőit számba véve a következő aldimenziókat különíthetjük el: *a)* gender és/vagy generáció, *b)* a gondozás reciprok jellege, *c)* állami jogi szabályozás és/vagy állami és piaci ellátások. Általában véve megkülönböztethetjük a szakpolitikai szintet és a várt eredmények szintjét (vö. Leitner, 2003; Saraceno és Keck, 2010). Szakpolitikai szinten a familizáló és defamilizáló politikák országoként különböznek. Ezek a különböző szakpolitikai intézkedések a gender jellegű és intergenerációs függőségekre vonatkozóan a kimenetek ideáltipikus mintáit eredményezik, például a familializmust és defamilializmust vagy individualizmust, amelyek országokénti eltérésekhez vezetnek. Daly (2011b) javaslatával egyetértve a defamilializmus fogalma helyett az individualizmust használjuk. Elfogadjuk, hogy a familializmus és individualizmus mintái nem csak az eltérő politikák eredményei, hanem az attitűdbeli és kulturális különbségek kifejeződései is (vö. pl. Pfau-Effinger, 2004). A tanulmány empirikus részében ugyan nem az ilyen különbségekre összpontosítunk, de úgy gondoljuk, hogy az országok tipizálásakor a familizáló és defamilizáló politikai intézkedések mellett az attitűdbeli és kulturális eltéréseket is számba kell venni. A következő két részben a várható kimeneti típusok tárgyalása előtt ismertetjük a familizáló és defamilizáló politikáról alkotott definíciónkat. Azt feltételezzük, hogy az egyes politikák jellemezhetők a familializmusra és az individualizmusra gyakorolt hatásaik alapján, de az országok leírásakor figyelembe kell vennünk a különböző jellegű politikák kombinált megjelenését is. Véleményünk szerint a családpolitika területén két okból is központi jelentőségű a szakpolitika szintű elemzés. Egyrészt a politikák közötti ellentmondásokat és ellentétes irányokat csak az egyes politikák elemzésével azonosíthatjuk. Másrészt, a politika változásai, vagy az „útfüggőségtől” való esetleges

eltérések könnyen észrevétlenek maradnak, ha az országos szintet nézzük – ezek a változások könnyebben vizsgálhatók egy szakpolitika szintű megközelítésből.

Defamilizáló politika

A defamilizáló politika általunk adott definíciója a következő: olyan jóléti állami tevékenység (szociálpolitikai programok és szabályozások), amely csökkenti a családtagok gondozási és pénzbeli kötelezettségeit és a családtagok közötti függőségeket. A definíció az adott politikát a várható eredményei alapján értelmezi. Azokat a fentebb ismertetett értelmezéseket követjük, amelyek a defamilizálást a gender jellegű és az intergenerációs kapcsolatokat érintő politikai kimenetek alapján definiálták, azt vizsgálva, hogy az adott politikai intézkedések milyen mértékben könnyítik a családtagok gender jellegű és generációhoz kötődő függő helyzetét. Ez a definíció túlmutat más értelmezéseken, például Bambra (2004) véleményén, vagy Saxonberg (2013) alternatív degenderizációs felfogásán, amely mellőzi az intergenerációs aspektust. Defamilizáló politikát az állam, az önkéntes segítő szektor és „a piac” (azaz profitorientált szolgáltató) folytathat. A definíciónkban az állami szervek általi szabályozásokra fókuszáltunk, mivel azt feltételezzük, hogy ezek lefedik a családpolitikai ellátások jelentős részét és jó alapul szolgálnak a nemzetközi összehasonlításokhoz.

Felfogásunk szerint az ingyenes állami gyermekgondozás kitűnő példa az egyértelműen defamilizáló hatású politikára, mivel csökkenti a szülők gyermekeik gondozásával kapcsolatos családi függését és a gyerekeknek a szüleiktől, mint gondozóktól való függését.⁴ A szülői szabadságra vonatkozó rendelkezéseket is defamilizálóknak tartjuk, mivel csökkenthetik a családi kötelezettségeket azzal, hogy a teljes idejű családi gondozóként töltött időszak után, az állásaikba való visszatérést garantálva lehetővé tehetik a dolgozó szülőnek a munkaerőpiaccal való szoros kapcsolat megőrzését. Ez ellentétes Saraceno és Keck ((2010) véleményével, akik a szülői szabadságot „támogatott familializmusnak” tartják, ami segíti egyes családtagok gondozási tevékenységének az elvégzését. Szerintünk a defamilizáló hatás a szülői szabadságra vonatkozó rendelkezések tartalmától függ. Az empirikus kutatásokból tudjuk, hogy a hosszú fizetetlen szabadság – a magas helyettesítési rátán folyósított juttatással párosuló rövid szabadsággal szemben – arra ösztönzi a szülőket (az anyákat), hogy otthon maradjanak a gyerekeik gondozására (pl. Akgunduz és Plantenga, 2013; Han et al., 2009). Ezért csak a viszonylag rövid időre magas szintű juttatást biztosító munkahelyi távollétet tartjuk defamilizálóknak, a szabadsággal kapcsolatos más jellegű rendelkezéseket pedig familizálóknak ítéljük. A szülői szabadsággal kapcsolatos politikához

⁴ Bár nem meghatározó kritériuma az erős defamilizációnak, de fontos tényező a gyermekgondozás minősége is, mert ez alapvetően befolyásolja a szülők készségét a szolgáltatás igénybevételére. A gyermekgondozás minőségének általános mércéje a gondozók és a gondozottak számaránya. Az iskolával kapcsolatos szabályozást (pl. iskolaköteles kor) és az iskolai elfoglaltság alakulását is a defamilizáció részének tekinthetjük, mivel ezek is csökkenthetik a szülők gondozásra és oktatásra fordított idejét.

hasonlóan defamilizálónak tekinthetjük azokat a szabályozásokat is, amelyek támogatják a munkavállalókat abban, hogy időnként szabadságra menjenek az elesett vagy beteg hozzátartozóik gondozására. Egy további példa a defamilizáló politikára az időseknek nyújtott ingyenes közgondoskodás, mert ez azt jelenti, hogy a gondozási kötelezettség kikerül a családból. A gyermek- és idősgondozásból származó fenti példákban a defamilizáló politika jelentése ahhoz hasonló, amit Kröger (2011) a szociálpolitika „dedomesztikációjának” nevez. Egyes kutatók megjegyezték, hogy a törvényekben rögzített kötelező állami ellátásokon és szabályozásokon kívül a defamilizáció elméletileg a piac révén is megvalósulhat (vö. pl. Esping-Andersen, 1999), például a gyerekeknek és időseknek nyújtott piaci alapú gondozással. A legtöbb országban nem csak a közszektor nyújt gondozási jellegű szolgáltatásokat, hanem non-profit és for-profit szervezetek is – ezt nevezik néha „welfare mix”-nek (Bode, 2003). De nem könnyű a piaci alapú defamilizáló politika fogalmi határainak meghatározása, például a gyerekgondozás esetében, nem utolsósorban azért, mert gyakran a „piac” államilag szubvencionált szolgáltatásokat nyújt, nem egyszer harmadik szektorbeli szolgáltatókat is bevonva ebbe a tevékenységbe. Ezért más tanulmányokkal (pl. Leitner, 2003) szemben az ilyen fogalmi nehézségek elkerülése érdekében a piaci alapú ellátásokat kihagyjuk a defamilizáló politikáról alkotott definícióinkból.⁵ Úgy gondoljuk, hogy az államilag szabályozott gondozási szolgáltatások vizsgálata jó összehasonlító képet ad az eltérő szintű kötelező szabályozást mutató különböző jóléti állami stratégiákról. Ez a megközelítés tartalmazza a szubsidiaritási elv alapján szervezett szolgáltatásokat is, pl. Németországban (Bode, 2003), ha állami szervek szabályozzák és finanszírozzák őket. Ha a jóléti államok az egyénekre hagyják a családi gondozást – akár maguk a családtagok, akár a piac nyújtják az ellátást – akkor nincs defamilizáló politika. Ez összhangban van azzal a nézettel, hogy egyes jóléti államok meghatározott szakpolitikai területeken a többenél „szabadabbak” vagy „liberálisabbak”.

Familizáló politika

A familizáló politika definíciója: olyan szociálpolitikai programok vagy szabályozások, amelyek erősítik a családtagok közötti függést, aktívan csökkentve ennek negatív szociális és gazdasági következményeit (vö. még Leitner, 2003; Leitner és Lessenich, 2007; Saraceno és Keck, 2010). Olyan függésekre gondolunk, mint például a nők pénzügyi függése egy kenyérkeresőtől, a gyerekek függése a szülei gondozásától, az idősek függése a felnőtt gyerekeiktől. Fontos megjegyeznünk, hogy a defamilizációt és a familizációt nem tartjuk egymással merőben ellentétesnek egy lineáris kontinuumban. Sok jóléti állam folytat egyszerre defamilizáló és familizáló politikát (például állami gyermekgondozással és bőkezű családi

⁵ Ebből a szempontból a piaci alapú szolgáltatásokkal kapcsolatos egy másik probléma is: a különböző térítési díjak szerepének megítélése.

juttatásokkal). Ehhez hasonlóan a gyenge defamilizáló politikával jellemezhető országok nem feltétlenül erősek a familizálás terén. A familizáló politikába tartozik minden olyan pénzjuttatás, amely az otthoni családi gondozást támogatja. Ezek közé tartoznak a gyerekjuttatások, a családi támogatások, és a szülőknek (anyáknak) a kiskorú gyerek gondozásáért és az idősek házi ápolásáért nyújtott gondozási ellátások. Hasonló hatásúak a családtagoknak adott adó-visszatérítések. Mindkét ellátási típus csökkenti a családi függőséggel kapcsolatos negatív gazdasági következményeket. A szülői szabadságra vonatkozó szabályozások akkor familizáló, ha az ellátást nem bérhelyettesítésként folyósítják, a juttatás alacsony szintű és hosszú ideig jár. Itt az jelenti a familizáló hatást, hogy a családi függőség negatív szociális következményeinek csökkentése mellett ösztönzik az anyák otthon maradását és gondozó tevékenységét. Egy további, familizáló politikaként kategorizálható tényezőt jelentenek a szülők és gyerekeik közötti pénzügyi kötelezettségeket előíró jogi szabályozások. Erős familizmust tételezhetünk fel azokban az esetekben, mikor e szabályozások szerint a szülők gyerekeik iránti pénzügyi kötelezettségei a kiskorúság egész időtartamára (mint pl. a gyerekjuttatások), vagy azon túl is kiterjednek. Ehhez hasonlóan a felnőtt gyerekeknek az idős szüleik gondozására vonatkozó jogi szabályozás (pénzügyileg) erősíti a közöttük levő függőséget.

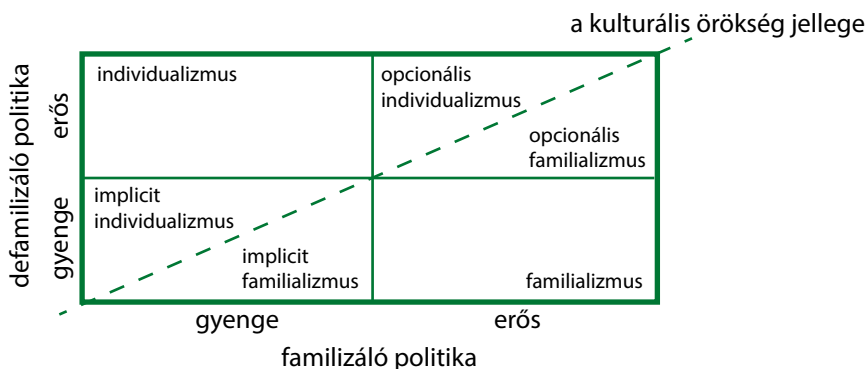
A különböző szakpolitikák ideál-típusos kimenetei

A defamilizáló és familizáló politika definíciója alapján levezethetjük, hogy a különböző politikák eredményeként az egyes családtagok függőségi viszonyainak strukturálódásával kapcsolatban várhatóan milyen ideáltípusos mintázatok alakulnak ki.⁶ Az 1. ábra a defamilizáló és familizáló politikák eredményeként létrejövő elvileg lehetséges kimeneteket mutatja egy négy részből álló mátrixban. Más kutatásokhoz hasonlóan lényegében azt feltételezzük, hogy az erős/gyenge defamilizáló politika erős/gyenge familizáló politikával alkotott kombinációja a jóléti államokban a családi kapcsolatok tipikus mintáit hozza létre (1. ábra).

A javaslatunk merít a familizálás és defamilizálás meglévő tipológiáiból. Leitner (2003) a gyenge/erős defamilializmus és a gyenge/erős familializmus kombinációira alapozva hasonló mátrixot rajzol és négy ideáltípusos kimenetet különít el: *a)* defamilializmus, *b)* implicit familializmus, *c)* explicit familializmus, *d)* opcionális familializmus. Saraceno és Keck (2010), illetve Keck és Saraceno (2012) viszont három típust különböztetnek meg: *a)* defamilializmus, *b)* alapértelmezett familializmus, *c)* támogatott familializmus.

⁶ Bár elismerjük a különböző jellegű szakpolitikák és ezek kimenetei közötti kölcsönhatást – a szakpolitika befolyásolja az eredményeket és az eredmények visszahatnak a szakpolitika alakulására – a kölcsönhatások részletezését mellőzve az elsőként említett összefüggés vizsgálatára összpontosítunk.

1. ábra: A jóléti állam családi kötelezettségekre és függőségi viszonyokra történő beavatkozásának konceptuális dimenziói

Hasonló osztályozásokra vö. Leitner (2003) és Saraceno and Keck (2010)

Az egyes megközelítésekben viszonylag egyetértés van a familializmus kategóriáját illetően. Ehhez hasonlatosan a defamilializmus is szerepel mindkét tanulmányban. Az általunk alkotott modell azonban fontos kiegészítéseket tartalmaz. Először is, Daly (2011b) javaslatát elfogadva a „defamilializmust” „individualizmus-sal” helyettesítjük. Ebben az értelmezésben a gender jellegű és intergenerációs függőségeknek az egyének számára nyújtott kötelező támogatások révén történő csökkentése erősíti az individualizmust, de ez nem jelent egy „családelenes” viszonyrendszert. Másodszor, a mi modellünk túlmegy a korábbiakon, mivel az egyének családon belüli helye szempontjából tételez két olyan lehetséges kimenetet, mikor a familizálás és a defamilizálás is gyenge, illetve mindkettő erős. Ennek megfelelően az erős familializmus és erős defamilializmus kombinációja, amit Leitner (2003) „opcionális” familializmusnak nevez, eredményezhet „opcionális individualizmust” is. Az ilyen tartalmú családpolitikák esetén mindkét kimenet lehetséges: vagy a családtagokra való nagyobb támaszkodás, vagy a gyengébb függőségek. Az ellentétes oldalon a gyenge familizáló és gyenge defamilizáló politika az „implicit familializmus” (Leitner, 2003), vagy „alapértelmezett familializmus” (Saraceno és Keck, 2010) mellett implicit individualizmust eredményez. Itt és az opcionális familializmus vagy individualizmus esetében a különbségtéves kritériuma nem a familizáló és defamilizáló politika mértéke, hanem például az egyes jóléti államok attitűdbeli és kulturális különbözősége (Bahle, 2008; Kangas és Rostgaard, 2007; Pfau-Effinger, 2004). A „kulturális örökségnek” nevezett átlós vonal azt mutatja, hogy a háztartási szintű családi függőségek szerveződését a tisztán szakpolitikai jellegű hatásokon túl normatív tényezők is befolyásolják. Ez azt jelenti, hogy bizonyos mértékben az „ideális családon” belüli gender és intergenerációs viszonyokkal kapcsolatos domináns vélemények határozzák meg, hogy az egyes országok ebben a dimenzióban milyen irányba mennek el (inkább az opcionális individualizmus, vagy az opcionális familializmus irányába). Azok az országok, amelyekben nincs világos mintája a familizáló és defamilizáló csa-

ládpolitikának, abban különbözhetnek, hogy a finanszírozás és gondozás terén az egyéneket és a családokat milyen mértékben jellemzik a familialista, vagy az „individualista” megoldások (pl. a családi kötelezettségek piaci szolgáltatóknak való kiszervezése). Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy a „kulturális örökség” nem független a családpolitika jellegétől. A kultúra és a politika persze sokkal összetettebb kölcsönhatásban van egymással, mint ahogy ez az 1. ábra leegyszerűsítő sémáján látható. A bemutatott modellnek az a célja, hogy egy lehetséges keretet szolgáltatson az országok családpolitikájában mutatkozó különbségek értelmezésére, és bemutassa a különböző családpolitikák várható következményeit.

A korábbi empirikus kutatások értékelése

Miután megalkottuk a familizálás és defamilizálás szakpolitikai szintű fogalmi értelmezését és felvázoltuk az egyes országokra érvényes lehetséges kimeneteket, most a korábbi empirikus kísérleteket vesszük sorra. Ebben a részben megvizsgáljuk, hogy milyen indikátorokat választottak ezek a tanulmányok és a komparatív indikátorok kívánatosnak tartott jellemzői alapján értékeljük őket (egy korábbi áttekintésre vö. Lohmann, 2009). A kritériumokat az intézményi tényezők mérése, a sok ország szerepeltetése és a megismételt mérések jelentik. Az alábbi értékelés bemutatja a hasonló rendszereket mérő indikátorokat és az alkalmazásukkal kapcsolatos problémákat. Mindez azon a feltevésen alapul, hogy a familizáló és defamilizáló politikák országok közötti összehasonlításához elengedhetetlen a fogalmak pontos operacionalizálása, ami ideális esetben a következő kritériumoknak való megfelelést jelenti. Először, bár általában nehezebb információkat szerezni az intézményi tényezőkről (pl. az anyák foglalkoztatását támogató programokról), mint e tényezők vélhető kimeneteiről (pl. a nők munkaerőpiaci részvételi arányáról), az előző a kívánatosabb, mert itt nem kell nagyfokú kovarianciát feltételeznünk a politikák és a kimenetek között. E feltevés nem csak a miatt problémás, hogy hibás lehet, hanem mindenekelőtt azért, mert a nemzetközi összehasonlításokban sokszor a feltevést azonosítja a tesztelendő hipotézissel (vö. pl. Bamba, 2004). Például, az a kérdés, hogy a defamilizáló politikának van-e hatása a nők munkaerőpiaci részvételére, nem válaszolható meg azzal, hogy a nők foglalkoztatási szintjét használjuk az intézményi faktor jelzőszámaként, mert ez része a megmagyarázandó koncepciónak. Ezenkívül, ha a kimeneteket használjuk az intézményi faktorok mérőszámaiként, az korlátozza az alternatív hipotézisek – például az attitűdök hatása a nők munkavállalására – tesztelésének a lehetőségét. Másodsor, mivel gyakran használnak országos mércéket a makro- és több szintű regressziós modellekben, ahol problémát jelent az alacsony esetszám (Ebbinghaus, 2005), a komparatív indikátorok kívánatos jellemzője a sok ország (általában az összes EU és OECD ország) szerepeltetése. Harmadszor, a stabilitást és a változást csak akkor tudjuk kimutatni, ha rendszeres felméréseket végzünk (vö. pl. Gauthier, 2002). Még ha a meghatározott kritériumok teljes

egészében nemigen teljesíthető ideális feltételeket jelentenek is, olyan keretet szolgáltatnak, amely segítségével megítélhető a familizáló és defamilizáló politikák mérésére szokásosan használt különböző indikátorok minősége és problémái. A kritériumok nem utolsósorban standard kiindulópontot nyújtanak a fogalmak új méréseinek és a családpolitikai adatok újszerű összegyűjtésének kialakításához. Az alábbiakban megvizsgáljuk, hogy a korábbi kutatásokban milyen indikátorokat választottak, és értékeljük e kutatások empirikus megközelítéseit. Az értékelésben szereplő tanulmányok *a)* foglalkoznak a familizáció és defamilizáció, vagy valamilyen ezekhez szorosan köthető fogalom elméleti tisztázásával, *b)* javaslatot tesznek az operacionalizálásra, és *c)* az elemzés viszonylag sok országra terjed ki.

Korábban használt indikátorok

A familizáció és defamilizáció fogalmáról régóta tartó viták ellenére még mindig csak egy átfogó „defamilizációs indexet” dolgoztak ki (Bambra, 2004). Több kutató javasolt azonban indexeket olyan ehhez közeli fogalmakra vonatkozóan, amelyeket mi is bevonunk a vizsgálódásainkba. Egy másik megközelítés szerint a kutatók egy indikátort elemeztek az országok között a familizáció és defamilizáció aldimenzióiban mutatkozó különbségek bemutatására. Ennek során sok kutatás használt olyan indikátorokat, amelyek közelebb álltak a „defamilizáció”, mint a „familizáció” fogalmához. Általában azonban valahogy megpróbálták megkülönböztetni a jóléti állam tevékenységében tetten érhető de-/familizáció eltérő dimenziót. Az 1. táblázat áttekintést nyújt a tárgyalt tanulmányokban használt indikátorokról. Az indikátorok négy eltérő csoportba sorolhatók. Néhány tanulmány két különböző dimenzióra nyújt mércét. Esping-Andersen (1999) nyíltan defamilizáló és familizáló tényezőkről beszél, Korpi (2000) a különböző szabadságok, gyermekgondozási ellátások, időseknek nyújtott házigondozás, családi pótlék, családi adókedvezmények jellemzőit kombinálva a kétkeresős és az általános családtámogatás dimenzióját különbözteti meg. A „kétkeresős támogatás” dimenzió a defamilizáló politika fogalmára hasonlít, az „általános családtámogatás” pedig közelebb van a familizáló politika koncepciójához.⁷ Hasonló operacionalizálást használ Ferrarini (2006), aki hivatkozik Korpi tanulmányára. Korpi és szerzőtársai (Korpi et al., 2013) szintén építenek a kétkeresős/hagyományos családtámogatások eredeti elképzelésére, különbséget téve a jóléti támogatás „hagyományos családi”, „piacorientált” és „kereső-gondozó” modelljei között, és figyelembe veszik az (ideiglenes) „kétkeresős” megoldásokat (apai gondozás) támogató politikákat is. A „hagyományos család” dimenzió nagymértékben illik a familizáló politikába, a „kereső-gondozó” dimenzió pedig a defamilizáló politikába. A mi megközelítésünk fényében Korpi és szerzőtársai „piacorientált”

⁷ Korpi (2000) mindkét dimenzióban sorba rendezi az országokat és ezt felhasználja egy „genderpolitika-modellek” tipológia felállítására. A kétkeresős támogatás és az általános családtámogatási modellen kívül olyan országcsoportot is elkülönít, amely piacorientált családpolitikát folytat. Ebbe azok az országok tartoznak, amelyek mindkét dimenzióban alacsony besorolást kapnak.

dimenziója defamilizáló vagy familizáló politikát is tartalmazhat. Gornick és Meyers (2003) több indexet is alkot azokról a politikai intézkedésekről (kora gyermekkori oktatás és gondozás, beiskolázás, gyermekgondozási szabadság, munkaidő szabályozása), amelyek támogatják a „kereső-gondozó” modellt, ahol a szülők egyenlően oszthatják meg a gazdasági és gondozási kötelezettségeket.⁸ Ez a konceptualizálás közel áll az erős defamilizáló politikák kimeneteihez, az ezzel szembeni férfi kenyérkereső – nő gondozó modell pedig a familizáló politikákra emlékeztet. Ezzel szemben Bamba (2004) csak defamilizációs mércéket használó kísérlete egydimenziós. Mandel és Shalev (2009) is a defamilizáció fogalmára építenek, amit az állami gyermekgondozásban részesülők arányával és a szülési szabadság hosszával mérnek – ezek viszont familizáló és defamilizáló politikák is lehetnek. Kevés tárgyalt tanulmány teszi nyilvánvalóvá, mindkét dimenzióra indikátorokat alkotva, a familizálás és defamilizálás közötti különbségeket. A család gondozó funkcióját érintő politikákat vizsgálva Leitner (2003) két familizációs indikátort (fizetett szülői szabadság és időseknek nyújtott pénztámogatások) és két defamilizációs mutatót (gyermekgondozás lefedettsége és időseknek nyújtott intézményi gondozás) határoz meg. Saraceno és Keck (2010) az „alapértelmezett familializmus” mércéiként a következőket használják: családi pótlék, gyermekekkel kapcsolatos adókedvezmény, szülők törvényben szabályozott tartási kötelezettségének vége. A tanulmányukban a szülési és szülői szabadság hetekben mért hosszát és a fizetett juttatások szintjét használták a „támogatott familializmus” indikátoraiként, a „defamilizálás” mércéje pedig a gyermekgondozásba bevont gyerekek aránya volt. Saraceno és Keck ezen kívül több, az idősebb családtagokkal szembeni kötelezettségeket mérő indikátort is alkalmaznak: (az állam és a piac által nyújtott) idősgondozó szolgáltatásokat a defamilizálás és a támogatott familizálás megkülönböztetésére, az időseknek nyújtott pénztámogatások feltételes jellegét és a nyugdíjminimum szintjét pedig a defamilizálás és az alapértelmezett familizálás elkülönítésére. Kröger (2011) a gondozási függőségekre fókuszálva egy „dedomesztikációs” indikátort képez a következők alapján: a gondozási szolgáltatások heti óraszámában mért időtartama, a gyermekgondozáshoz való törvényes jog, a gyermekgondozás családi jövedelemhez mért nettó költsége, és az egy gondozóra jutó átlagos gyerekszám. Az elméleti megközelítések nagy változatosságát tekintve figyelemre méltó, hogy milyen sok hasonlóság van a képzett indikátorok között. A következő részben kiderül, hogy melyek a leginkább használt indikátorok és az országok egyes tanulmányokban elvégzett csoportba sorolása mennyire hasonlít egymáshoz.

⁸ Gornick et al. (1997) korábban egy hasonló elképzelést vázolt fel. A koncepciók alapjára vö. Crompton (1999).

1. táblázat: A korábbi tanulmányokban használt de-/familizációs indikátorok áttekintése

	Esping-Andersen	Gornick et al.	Korpi	Bambra	Gornick and Meyers	Leitner	Ferrarini	Mandel and Shalev	Korpi et al.	Saraceno and Keck	Kröger	Gyakoriság (összes)
<i>1. Szülési szabadsággal és szülői szabadsággal kapcsolatos politika</i>												
(Fizetett) szülési/szülői szabadság		D	D	D	D	F	D	D	D	D		9
(Fizetett) apasági szabadság		D	D		D		D	D	D	D		7
<i>2. Gondozási szolgáltatások</i>												
Garantált gyermekgondozási csomag		D			D				D	D	D	5
Gyermekgondozás lefedettségének aránya	D	D	D/F		D	D		D	D	D	D	9
Gyermekgondozás (alacsony) költsége	D				D						D	3
Iskoláskor előtti/általános iskoláskor alatti szabályozások		D			D							2
Házigondozási csomag	D									D		2
Gyermekgondozásban töltött átlagos óraszám											D	1
Gyermekgondozás minősége (gyerek/gondozó arány)					D						D	2
Házigondozásban részesülő 65 éven felüliek aránya						D				D		2
Bentlakásos intézeti gondozásban részesülő 65 éven felüliek aránya										D		1

	Esping-Andersen	Gornick et al.	Korpi	Bambra	Gornick and Meyers	Leitner	Ferrarini	Mandel and Shalev	Korpi et al.	Saraceno and Keck	Kröger	Gyakoriság (összes)
3. A családi juttatások (adókedvezményekkel együtt) bőkezűsége												
Családi pótlék bőkezűsége	F		F			F	F		F	F		6
Háztartási szükségletfelmérés (munkanélküli juttatások)	F											1
Családi/gyerek/partner adókedvezmények	F	D	F		D		F		F			6
Családi pótlék kifizetése anyának/apának										F		1
Tartási kötelezettség törvényes időhátára (pénzügyi kötelezettség szülő → gyerek)												1
Pénzügyi kötelezettség gyerek → szülő										D		1
Nyugdíjminimum										D		1
4. Egyéb indikátorok	4*											
												2*

Bambra: D = defamilizáció; Esping-Andersen: D = defamilizáció, F = familizáció; Leitner: D = defamilizáció, F = familizáció; Ferrarini: D = kétkeresős támogatás, F = általános családtámogatás; Gornick et al.: D = kereső-gondozó modell; Korpi: kétkeresős támogatás, F = általános családtámogatás; Korpi et al.: D = kétkeresős/kétgondozós támogatás, F = hagyományos családtámogatás; általános családtámogatás, Kröger: D = dedomesztikáció; Mandel and Shalev: D = defamilizáció; Saraceno and Keck: D = defamilizáció, F = familizáció.

* Esping-Andersen a családi kiadások bőkezűségét defamilizációs indikátornak, a családi együttréssel és munkamegosztással kapcsolatos indikátorokat pedig familizációs mércének tartja (az utóbbira: gyerekekkel együtt élő idősek aránya, szülőkkel együtt élő fiatal munkanélküliek aránya, fizetetlen női munka mértéke). Bambra a nők foglalkoztatási rátáját és a két nem fizetése közötti különbséget használja defamilizációs indikátorként.

Az indexek összehasonlítása

Az 1. táblázatban látható, hogy a 11 vizsgált tanulmányban milyen indikátorokat használnak. A tanulmányok több mint felében használnak a szülési és szülői szabadságra, és a gyermekgondozás lefedettségére vonatkozó információkat. Ahol előfordulnak, ott az a feltevés, hogy a gyermekgondozási ellátásokkal kapcsolatos indikátorok enyhítik a nők gondozási kötelezettségeit. A szülési és szülői szabadság hatásáról viszont nem egyhangú a feltételezés. Például Gornik és Meyers (2003: 101) és Korpi (2000) szerint ezek a szabadságok segítik a (nők) munkaerőpiaci részvételét, Leitner (2003: 359) azonban úgy véli, hogy a szülői szabadság a család gondozó funkcióját támogatja.⁹

Az 1. táblázat mutatja, hogy a vizsgált tanulmányokban szereplő indikátorok túlnyomó többsége az intézményi tényezőket, és nem a kimeneteket méri. Mára általános gyakorlatnak tűnik az intézményi indikátorokra támaszkodás, és az Esping-Andersen (1999), illetve Bambra (2004) által a családi élet és a női foglalkoztatás bemutatására használt kimeneti indikátorokat egyetlen másik itt vizsgált tanulmány sem alkalmazza. A komparatív kutatók csak a gyerekeknek és időseknek nyújtott gondozási ellátások mérésére használnak gyakrabban kimeneti mércéket. Intergenerációs függőségekkel kapcsolatos indikátorok Esping-Andersen (1999), Leitner (2003), illetve Saraceno és Keck (2010) tanulmányában találhatók. Esping-Andersen a házigondozás lefedettségéről és arról közöl információt, hogy az idősek és a fiatal munkanélküliek milyen arányban élnek együtt a családjukkal. Ez utóbbiak viszont kimeneti indikátorok. Leitner az idősgondozásban fizetendő térítési díj szabályozásán kívül a házigondozási szolgáltatás gyakoriságát használja mércéként, amely szintén kimeneti mutató. Saraceno és Keck a nyugdíjminimumra, a gondozásért fizetendő térítésre, valamint az idősgondozó intézetben levő és házigondozásban részesülő 65 éven felüliek arányára vonatkozó adatokat használnak, ezek közül az utolsó ismét csak kimeneti indikátor. Végül Kröger (2011) a gyermekgondozás igénybevételi arányát, a gyermekgondozó intézményben töltött átlagos óraszámot és a gyerek/gondozó arányt használja a gondozásban nyújtott állami segítség leírására. Ezen indikátorok mindegyike kimeneti mutató.¹⁰

Az összehasonlításból kiderül, hogy van egy – hét olyan országból álló – központi csoport, amelyek a vizsgált tanulmányok mindegyikében szerepelnek: Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Svédország és az Egyesült Királyság. Nyolc további ország – Ausztrália, Ausztria, Kanada, Németország, Írország, Olaszország, Norvégia, Egyesült Államok – szerepel kilenc tanulmányban.¹¹ Az országminta bővítésének valószínűleg komoly akadályát jelentik a kor-

⁹ Arra vonatkozó adatok is vannak, hogy eltérő módon ítélik meg a szülői szabadság hosszának és a helyettesítési ráta szintjének a hatását (vö. pl. OECD, 1995: 188).

¹⁰ A gyerek/gondozó arány szakpolitikai eredménynek is tekinthető.

¹¹ Az országok kiválasztása részben azzal magyarázható, hogy e kutatási területen az Eurostat és az OECD a fő adatszolgáltató.

látozottan rendelkezésre álló adatok és az adatokhoz való hozzájutás nehézségei. Az adatok megszerzésével kapcsolatos kérdéseket részletesebben tárgyaljuk az Összegzésben.

A defamilizáció, familizáció és az ezekkel összefüggő fogalmak mérésével foglalkozó meglevő tanulmányok elméleti és módszertani alapjait tárgyaló részben az azonosságok mellett rámutattunk néhány különbségre is. Döntő kérdés, hogy ezek a különbségek hogyan tükröződnek az eredményekben, azaz hogy az eltérő mércék ellenére azonos módon csoportosítják-e az országokat. Mivel általános az ország-sorrendek vagy az egymáshoz viszonyított pontszámok alkalmazása, illetve a különböző országokban folytatott családpolitikák kimeneteiről végzett makro- vagy többszintű elemzés inputjaként való felhasználása, alapvetőnek tűnik a különböző megközelítéseket használó ország-besorolások megalapozottsága. Mi az összehasonlításunkban a defamilizáció és az ezzel rokon olyan fogalmak mércéire összpontosítunk, mint például a kétkeresős támogatás vagy a dedomesztikáció, mivel csak kevés tanulmány használ nagy országmintán alkalmazott familizációs mérőszámokat. A 2. táblázat nyolc, különböző indikátorokat használó tanulmány országsorrendjét mutatja (Bambra, 2004; Ferrarini, 2006; Gornik et al., 1997; Gornick és Meyers, 2003; Korpi, 2000; Korpi et al., 2013; Kröger, 2011; Mandel és Shalev, 2011). A korábban tárgyalt tanulmányok közül néhányat nem szerepeltetünk, mivel fontos országokat hagytak ki az elemzésből, vagy nem nyújtanak sorrenddé alakítható index értékeket. Összesen 13 országgal kapcsolatos adatot használtunk (két tanulmány kivételével, amelyek a 13-ból csak 11-gyel foglalkoznak). A táblázat tartalmazza az összes tanulmányban szereplő országsorrendet, az országok átlagos helyezését és az egyes országoknak adott helyezések szórását. Az átlagos helyezést és a szórást vizsgálva láthatjuk, hogy különösen a sorrend tetején és alján minden tanulmányban meglehetősen hasonlóan sorolták be az országokat. A legtöbb tanulmányban Svédország, Dánia és Finnország szerepel legfelül, alul pedig az Egyesült Államokat vagy Ausztráliát találjuk. Az ország-besorolásokban mutatkozó hasonlóság tükröződik a meglehetősen alacsony szórársban. A szórás különösen alacsony azon országokra, amelyeket következetesen a rangsor tetejére vagy aljára helyeztek, de ugyanilyen alacsony Németország és Hollandia esetében is. De ha jobban megnézzük az országok helyezéseit, még a hasonló pontszámok között is láthatunk különbségeket. Például Kröger (2011) a kilencedik helyre sorolja az Egyesült Államokat, miközben az összes többi tanulmányban a 12. vagy 13. helyen van. A 3–5 éves gyerekekre vonatkozóan Gornick et al. (1997) a negyedik helyre teszi Svédországot, míg a legtöbb tanulmányban az 1. vagy 2. helyen szerepel. A különbségek az eltérő elméleti háttérből adódhatnak, ugyanakkor meglepőek, ha arra gondolunk, hogy az egyének családi kötelezettségeinek enyhítését célzó politika volt minden tanulmány fókuszában. A legkevésbé Norvégiáról voltak következetesek az eredmények (szórás = 2,9). Gornick et al. (1997) szerint különösen a 3 éven felüli gyerekeket nevelő anyák foglalkoztatását segítő politikák tekintetében Norvégia a legkevésbé támogató országok között van (11. helyezés). Ezzel szemben a 2. legjobb Bambra (2004) defamilizációs

indexében és Ferrarini (2006) indexében. Nem vethetjük el azt a feltételezést sem, hogy a különböző adatforrások vagy a különböző évekből származó adatok magyarázzák ezeket az eltérő eredményeket, de valószínűbbnek tűnik, hogy az alapkoncepcióban levő különbségek és az indikátorok kiválasztása jelentik a magyarázatot. A korábban bemutatott 1. táblázatban azt láthatjuk, hogy Ferrarini indikátora csak a szabadságokra vonatkozó politikát tükrözi, miközben Bamba olyan kimeneti indikátorokat is használ, mint a nők foglalkoztatása vagy a két nem fizetése közötti különbség. Ezzel szemben Gornick et al. a gyermekgondozással kapcsolatos programokra vonatkozóan számos indikátort szerepeltet.

A különböző országsorrendeken kívül a 2. táblázat információkat nyújt arról is, hogy milyen összefüggés van az egyes tanulmányokban kapott helyezés és az összes tanulmány alapján számított átlagos helyezés között. A koncepcionális megközelítések és az indikátorválasztás nagy eltérései, illetve az egyes országok besorolásában mutatkozó változatos eredmények láttán meglepetésként hat a legtöbb tanulmány közötti magas korreláció. A besorolások többsége erősen korrelál az átlagos helyezéssel ($r > 0,9$). A 0,7-hez közeli korrelációs együttható csak két esetben (Gornick és Meyers, 2003 [3–5 évesek]; Ferrarini, 2006) jelez a többi tanulmánnyal alacsonyabb megegyezést. A korrelációkat azonban nem választhatjuk el a tanulmányok között az egyes országok besorolásában mutatkozó nagy különbségektől, amelyek a családpolitikák összehasonlításában a konceptuális és empirikus megközelítések közötti fontos eltéréseket jelzik. Mindez nem utolsósorban jelentősen korlátozza a különböző családpolitikák időbeli fejlődésének szisztematikus elemzését.

2. táblázat: Az országok sorrendje különböző családpolitikai/defamilizációs indexek felhasználásával

	G3	G35	G5	KO	GM5	GM6+	GM	BA	FE	MS	KR	KO+	Átlagos helyezés	Szórás
SE	3	4	3	1	2	2	2	1	1	2	2	1	2,0	1,0
DK	2	3	2	2	1	1	1	3	5	1	1	2	2,0	1,2
FI	1	5	4	3	5	5	5	4	3	3	8	4	4,2	1,7
NO	6	11	10	4	4	4	4	2	2	4	7	3	5,1	2,9
FR	5	1	1	5	7	8	7	5	9	6	6	5	5,4	2,4
BE	4	6	5	6	6	9	6	8	11	5	5	6	6,4	2,0
IT	8	2	6	8	-	-	-	9	6	8	-	8	6,9	2,2
NL	10	9	9	9	8	7	8	6	7	7	4	7	7,6	1,6
DE	7	7	7	7	9	6	9	7	8	9	-	11	7,9	1,4
CA	9	8	8	11	12	12	12	10	4	10	12	12	10,0	2,4
GB	11	10	11	10	11	11	11	11	10	11	11	9	10,6	0,7
AU	12	13	12	12	-	-	-	12	12	13	13	10	12,1	0,9
US	13	12	13	13	13	13	13	13	13	12	9	13	12,5	1,2

Az index alapú helyezés és az átlagos helyezés közötti korreláció (összes index):

0,92	0,72	0,84	0,98	0,98	0,93	0,98	0,94	0,72	0,98	0,83	0,92
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

G3: Gornick et al. (1997: 61) (gyerekek < 3 év); G6: Gornick et al. (1997: 61) (gyerekek < 6 év); G35: Gornick et al. (1997: 61) (gyerekek 3–5 év); KO: Korpi (2000: 33) (kétkeresős támogatás); GM5: Gornick and Meyers (2003: 320) (gyerekek < 6 év); GM6+: Gornick and Meyers (2003: 320) (gyerekek ≥ 6 év); GM: Gornick and Meyers (2003: 320) (minden gyerek); BA: Bamba (2004: 207); FE: Ferrarini (2006); MS: Mandel and Shalev (2009: 1885); KR: Kröger (2011: 432); KO+: Korpi et al. (2013; n = 13) (n = 11 Gornick and Meyers, 2003 és Kröger, 2011, a sorrend 13/11-gyel szorozva).

Defamilizációs és familizációs indexek alkotása

A különböző országokban tapasztalható familizáció és defamilizáció mérésével foglalkozó korábbi tanulmányok értékelése után most megvizsgáljuk, hogy „A familizáló és defamilizáló politikák mintái” című részben vázolt dimenziók hogyan mérhetők egy nagyobb országcsoportra jelenleg rendelkezésre álló adatok felhasználásával. A családpolitika indikátoraival kapcsolatos információkat tartalmazó több olyan adatforrást megvizsgáltunk, amelyek több évre vonatkozóan tartalmaznak indikátorokat. Ezek közé tartoznak a Comparative Family Policy Database (Gauthier, 2011), a Multilinks Database (Keck és Saraceno, 2012), a Luxembourg Income Studies (LIS) LIS weboldalán található kiegészítő adatbázisai¹², az OECD Family Database (OECD, 2012a), és az OECD Social Expenditures Database (OECD, 2012b)¹³. OECD forrásokból, illetve a Comparative Family Policy Database-ből gyűjthetők olyan évenkénti indikátorok, amelyek felhasználásával nagyszámú országra és (az 1980-as–1990-es évektől kezdődő) viszonylag hosszú időszakaszra vonatkozóan megoldható néhány konceptuális dimenzió operacionalizálása. Az OECD Social Policy Database longitudinális információkat tartalmaz a családi szolgáltatásokra az egyes országok bruttó hazai termékének (GDP) arányában számított kiadásokról, ami a defamilizáló politika indikátoraként használható. A Comparative Family Database hosszabb időszakokra vonatkozóan tartalmaz egy, a családoknak adott gyermektámogatások szintjét mutató indikátort, ami alkalmas a familizáló politika mérésére. Egy-egy indikátor használatával azonban csak nagyon korlátozott, egydimenziós képet kaphatunk az országok familizáló és defamilizáló politikájának profiljáról. Ezen kívül olyan problémás rendellenességek is vannak az OECD kiadásokat mutató, 1990-es évekre vonatkozó adatsoraiban, mint a kódolás vagy az alapkoncepciók változásai. Összegezve, úgy gondoljuk, hogy a familizáció és defamilizáció szakpolitikai dimenzióit jelenleg a Multilinks Database (Keck és Saraceno, 2012) indikátoraival ragadhatjuk meg a legjobban. Más részről viszont ez az adatbázis csak két évre (2004 és 2009) korlátozódik, ami arra késztetett bennünket, hogy átfogó, de keresztmetszeti indexeket alkossunk. Az adatokkal kapcsolatban némi kompromisszumra kényszerültünk, de a korábbi empirikus kutatások érvényességi körét kiterjesztve le tudjuk fedni a családtagok közötti intergenerációs és gender függőségek elméletileg döntő fontosságú dimenzióit. A Multilinks 27 EU tagországra (2011-től), valamint Grúziára, Norvégiára és Oroszországra szolgáltat a családpolitikával és a jogi szabályozással kapcsolatos adatokat. A minél szélesebb körű országminta érdekében a 2004-es indikátorokra korlátoztuk a válogatásunkat, mivel egyes indikátorok nem voltak meg mindkét

¹² Lásd <http://www.lisdatacenter.org/resources/other-databases/>

¹³ Családpolitikai indikátorokkal kapcsolatos, számos országra vonatkozó adatokat tartalmaz a Social Policy Indicator Database (SPIN) is, például részletes adatokkal a családi pótlékokról (Ferrarini et al. 2013), de az adatok nyilvánosan még nem hozzáférhetők.

évre. Az eredményt a 3. táblázat mutatja. A defamilizáló politika vizsgálatára kilenc, a familizáló politika mérésére pedig hat ellátási területet javasunk.

3. táblázat: De-/familizációs indexekre használt indikátorok

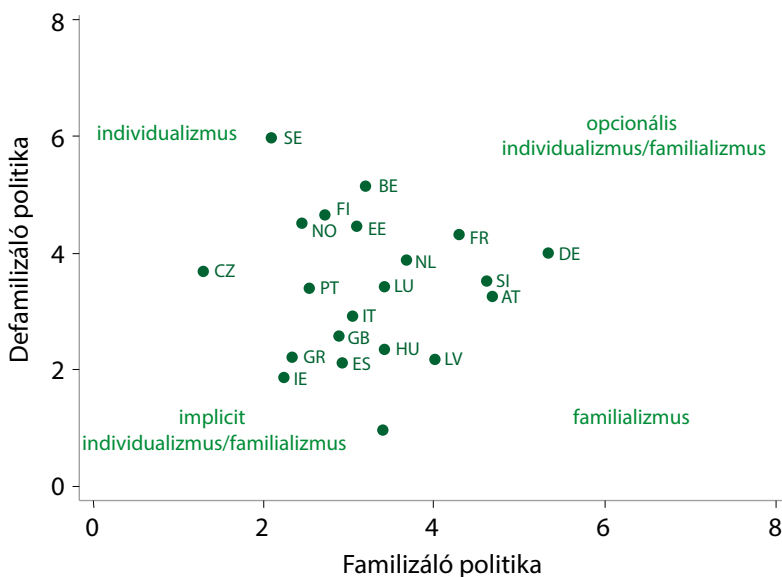
Defamilizáló politika	Familizáló politika
<p><i>Gyermekgondozás</i></p> <p>(1) 3 éven aluli gyerekek gyermekgondozásra való jogosultsága (igen/nem),</p> <p>(2) 3 éven aluli gyerekek részvételi aránya a gyermekgondozásban (0-2 éves gyerekek aránya),</p> <p>(3) 3 éven aluli gyerekek teljes idős részvétele a gyermekgondozásban (0-2 éves gyerekek aránya),</p> <p>(4) 3-5 éves gyerekek részvételi aránya</p> <p><i>Idősgondozás</i></p> <p>(1) gondozási szolgáltatásokhoz való hozzáférés (igen/nem),</p> <p>(2) házigondozásban részesülők (65 éven felüli népesség arányában),</p> <p>(3) gondozóintézetekben élők (65 éven felüli népesség arányában)</p> <p><i>Szülői szabadság</i></p> <p>(1) Jól fizetett szabadság hossza (hónapokban),</p> <p>(2) apasági szabadság hossza (napokban)</p>	<p><i>Támogatások és adók</i></p> <p>(1) családi pótlék jogosultsági feltételei: univerzális juttatás (igen/nem),</p> <p>(2) egy gyerek utáni családi pótlék (nettó átlagjövedelem arányában),</p> <p>(3) három gyerek utáni családi pótlék (nettó átlagjövedelem arányában),</p> <p>(4) Gyerekek utáni adólevonás vagy adókedvezmény (igen/nem)</p> <p><i>Szülői szabadság</i></p> <p>(1) Nem fizetett szabadság hossza (hónapokban; számítása: a szülési és szülői szabadság hossza mínusz a fizetett szabadság)</p> <p><i>Idősek támogatása</i></p> <p>(1) Gyerekek törvényes kötelessége a szülők gondozása (igen/nem)</p>

Ezeket az indikátorokat használtuk aztán a kompozit defamilizációs és familizációs indexek elkészítésére. Az indikátorskálák standardizálására az értékeket elosztottuk a kapott maximummal (Gornick és Meyers, 2003)¹⁴, és a dichotóm változókat 0 és 1 értékekre alakítottuk át. Ezután összeadtuk az egyes pontszámokat és így kaptuk meg a familizáló és defamilizáló politika kompozit indexeit. A végleges mintánk a következő országokat tartalmazza: Ausztria, Belgium, Cseh Köztársaság, Észtország, Finnország, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia, Görögország, Magyarország, Írország, Olaszország, Lettország, Luxemburg, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Szlovénia, Spanyolország és Svédország. A 2. ábrán elhelyeztük az országokat a familizáló és defamilizáló politika dimenzióin.¹⁵ Ehhez felhasználtuk az 1. ábrán látható ideáltípusos családpolitikai kimeneteket.

¹⁴ Érzékenységi elemzésként Z-standardizálást is alkalmaztunk, ez lényegében hasonló eredményekre vezetett.

¹⁵ Az országok helye nagymértékben függ attól, hogy milyen indikátorokat használunk.

2. ábra: Familizáció és defamilizáció az egyes országokban 2004, kompozit indexek

Additív indexek hat (familizáció), illetve hét (defamilizáció) mutatóból. Az egyes értékek megoszlása és a kapott maximum figyelembe vételével standardizált indikátorok. Adatok forrása: Multilinks (lásd még a 3. táblázatot)

A 2. ábra szándékunk szerint nem az országok pontos helyét, hanem az általános családpolitikai orientációját mutatja. Azt láthatjuk, hogy 2004-ben Svédország, Finnország, Norvégia, Belgium és Észtország van legközelebb az individualizmust támogató családpolitikához (vö. még Daly, 2011b). A mintánkban nincs olyan ország, amely az individualizmust és a familializmust is erősen támogatná, azaz bármelyik modell választását lehetővé tenné. Ugyanakkor van néhány olyan ország, mint például Franciaország és Németország, amely bizonyos mértékig kombinálja a familizáló és defamilizáló politikát. A mintában szereplő országok közül 2004-ben Ausztria, Szlovénia és Lettország folytatta a leginkább familizáló jellegű családpolitikát. Bár a familizációs indexben alacsonyabb pontszámot kaptak, mint Németország, de a három közül egyikben sincs defamilizáló politika. Spanyolország, Írország, Nagy-Britannia és Görögország mindkét dimenzióban alacsony pontszámokat kapott. Úgy gondoljuk, hogy a gyenge familizáló és ugyanígy gyenge defamilizáló politika együttesen a családdal kapcsolatos domináns nézetektől függően implicit individualizmust vagy implicit familializmust eredményez. Az erős familizáló vagy defamilizáló jeleget nem mutató más országok, például Lengyelország, mégis hajlanak a két irány közül valamelyik felé. Magyarország és Lettország magasabb pontszámot ért el a familizáló politika dimenziójában, ezzel szemben a Cseh Köztársaság és Portugália helyezése erősebb defamilizáló politikát mutat. Ismét más országok,

leginkább Hollandia, az ábra közepén található – ezek a besorolás szempontjából kétséges esetek.

Összegzés

A tanulmány kiindulópontja az az észrevétel volt, hogy bár a komparatív jóléti-állam-kutatás gyakran használja a familizáció és defamilizáció fogalmait, e fogalmak empirikus mérése mindeddig kevésbé sikeresnek tűnik. Az elméleti és empirikus jellegű szakirodalom széles körű vizsgálatára alapozva kialakítottunk egy fogalmi keretet és az operacionalizálás érdekében indikátorokat javasoltunk. A konceptuális kereteket illetően az egyének családon belüli intergenerációs és gender jellegű függőségét mutató familizációs és defamilizációs dimenziókat különítettünk el. A tanulmányban azt javasoltuk, hogy a familizációt és defamilizációt szakpolitikai szinten és ne országos szinten mérjük, mivel ez lehetőséget kínál arra, hogy az országok familizációs és defamilizációs politikáját is vizsgáljuk. Ezek gyakran együtt érvényesülnek, és az idők folyamán különböző – de nem mindig ugyanolyan irányú – fejlődést mutatnak. Ezenkívül nem azal foglalkoztunk, hogy familializmusként és defamilializmusként értelmezzük a szakpolitikák kimeneteit, hanem Daly (2011a; 2011b) javaslatát követve azt feltételeztük, hogy a defamilizáló és familizáló politikák kimeneti kategóriája az individualizmus, amellyel a familializmus áll szemben. A kulturális örökségeknek megfelelően mindkettő országonként különbözik a családon belüli függőségi viszonyok alakításában. A korábbi empirikus tanulmányok vizsgálatával bemutattuk a különböző megközelítéseket és azt, hogy az egyes kutatók miként helyezik el az országokat a familializmus–defamilializmus kontinuumon. Végül olyan indexeket javasoltunk a familizáló és defamilizáló politikára, amelyek kifejezik mindkét fogalom multidimenzionális jellegét. Ezen indexek felhasználásával kimutattuk, hogy a vizsgált európai országok olyan családpolitikát folytatnak, amely nyíltan vagy burkoltan az individualista vagy a familialista családmoddell támogatja. Nem találtunk olyan országokat, amelyek egyértelműen besorolhatók lennének az opcionális individualizmus vagy az opcionális familializmus kategóriáiba. A vizsgálódásunk azonban elsősorban empirikus jellegű volt. Az adathiány még mindig akadályozza az olyan összetett konstrukciók operacionalizálását, mint amilyen a defamilizáció. Bár az elmúlt években a családpolitika területén javult az adatok hozzáférhetősége, még mindig vannak hiányok. Az utóbbi években elért haladás ellenére még mindig hiányoznak a családpolitika időbeli változásait mutató indikátorok. Az adathiány egyes területeken – ilyenek például a gyermekgondozás minősége és költségei, vagy az intergenerációs függőségek – az átlagosnál is nagyobb probléma. A helyzet egyértelműen különbözik más szakpolitika-területektől, ahol az adatok pusztán hozzáférhetősége helyett már az adatok minősége a kérdés (Danforth és Stephens, 2013). Az érvényes és megbíz-

ható adatok elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy feltérképezzük az európai országok családpolitikáinak jellegét és fejlődési útját.

fordította Nyilas Mihály

Irodalom

- Akgunduz, Y.E. and Plantenga, J. (2013) 'Labour Market Effects of Parental Leave in Europe', *Cambridge Journal of Economics* 37(4): 845-62.
- Bahle, T. (2008) 'Family Policy Patterns in the Enlarged EU', in J. Alber, T. Fahey and C. Saraceno (eds) *Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union*, pp. 100-25. London; New York: Routledge.
- Bambra, C. (2004) 'The Worlds of Welfare: Illusory and Gender Blind?' *Social Policy and Society* 3(3): 201-11.
- Bode, I. (2003) 'The Organisational Evolution of the Childcare Regime in Germany: Issues and Dynamics of a Public-Private Partnership', *Annals of Public and Cooperative Economics* 74(4): 631-58.
- Crompton, R. (ed.) (1999) *Restructuring Gender Relations and Employment: The Decline of the Male Breadwinner*. Oxford: Oxford University Press.
- Daly, M. (2011a) 'Family Policy: Striving for Sustainability', in J. Clasen (ed.) *Converging Worlds of Welfare? British and German Social Policy in the 21st Century*, pp. 75-90. Oxford: Oxford University Press.
- Daly, M. (2011b) 'What Adult Worker Model? A Critical Look at Recent Social Policy Reform in Europe from a Gender and Family Perspective', *Social Politics* 18(1): 1-23.
- Danforth, B. and Stephens, J.D. (2013) 'Measuring Social Citizenship: Achievements and Future Challenges', *Journal of European Public Policy* 20(9): 1285-98.
- Ebbinghaus, B. (2005) 'When Less is More. Selection Problems in Large-N and Small-N Cross-National Comparisons', *International Sociology* 20(2): 133-52.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferrarini, T. (2006) *Families, States and Labour Markets: Institutions, Causes and Consequences of Family Policy in Post-War Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Ferrarini, T., Nelson, K. and Hoog, H. (2013) 'From Universalism to Selectivity: Old Wine in New Bottles for Child Benefits in Europe and Other Countries', in I. Marx and K. Nelson (eds) *Minimum Income in Flux*, pp. 137-60. London: Palgrave Macmillan.

- Gauthier, A.H. (2002) Family Policies in Industrialized Countries: Is There Convergence? *Population* 57(3): 447-474.
- Gauthier, A.H. (2011) *Comparative Family Policy Database, Version 3*. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute and Max Planck Institute for Demographic Research (distributors), Available at: www.demogr.mpg.de.
- Gornick, J. and Meyers, M.K. (2003) *Families that Work: Policies for Reconciling Parenthood and Employment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Gornick, J., Meyers, M.K. and Ross, K.E. (1997) 'Supporting the Employment of Mothers: Policy Applications across Fourteen Welfare States', *Journal of European Social Policy* 7(1): 45-70.
- Han, W.-J., Ruhm, C. and Waldfogel, J. (2009) 'Parental Leave Policies and Parents' Employment and Leave-taking', *Journal of Policy Analysis and Management* 28(1): 29-54.
- Hernes, H.M. (1987) *Welfare States and Woman Power: Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Kangas, O. and Rostgaard, T. (2007) 'Preferences or Institutions? Work-Family Life Opportunities in Seven European Countries', *Journal of European Social Policy* 17(3): 240-56.
- Keck, W. and Saraceno, C. (2012) 'Multilinks Database on Intergenerational Policy Indicators', *Schmollers Jahrbuch* 132: 453-61.
- Korpi, W. (2000) 'Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States', *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 7(2): 127-91.
- Korpi, W., Ferrarini, T. and Englund, S. (2013) 'Women's Opportunities under Different Family Policy Constellations: Gender, Class, and Inequality Trade-offs in Western Countries Re-examined', *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 20(1): 1-40.
- Kroger, T. (2011) 'Defamilisation, Dedomestication and Care Policy: Comparing Childcare Service Provisions of Welfare States', *International Journal of Sociology and Social Policy* 31(7/8): 424-40.
- Leitner, S. (2003) 'Varieties of Familialism: The Caring Function of the Family in Comparative Perspective', *European Societies* 5(4): 353-75.
- Leitner, S. and Lessenich, S. (2007) '(In-)Dependence as Dependent Variable: Conceptualising and Measuring "De-familisation"' in J. Clasen and N.A. Siegel (eds) *Investigating Welfare State Change: the 'Dependent Variable Problem' in Comparative Analysis*, pp. 244-60. Cheltenham: Edward Elgar.
- Leitner, S., Ostner, I. and Schratzensteller, M. (2004) 'Einleitung: Was kommt nach dem Ernährermodell? Sozialpolitik zwischen Re-Kommodifizierung und Re-Familisierung', in S. Leitner, I. Ostner and M. Schratzensteller (eds) *Wohlfahrtsstaat und Geschlechterverhältnis im Umbruch. Was kommt nach dem Ernährermodell?* pp. 9-27. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Lewis, J. (1992) 'Gender and the Development of Welfare Regimes', *Journal of European Social Policy* 2(3): 159-73.

- Lewis, J. (2001) 'The Decline of the Male Breadwinner Model: Implications for Work and Care', *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 8(2): 152-69.
- Lewis, J. and Giullari, S. (2005) 'The Adult Worker Model Family, Gender Equality and Care: The Search for New Policy Principles and the Possibilities and Problems of a Capabilities Approach', *Economy and Society* 34(1): 76-104.
- Lister, R. (1990) 'Women, Economic Dependency and Citizenship', *Journal of Social Policy* 19(4): 445-67.
- Lister, R. (1994) "'She Has Other Duties": Women, Citizenship and Social Security', in S. Baldwin and J. Falkingham (eds) *Social Security and Social Change: New Challenges to the Beveridge Model*, pp. 31-44. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Lohmann, H. (2009) 'Konzept und Messung von Defamilisierung in international vergleichender Perspektive', in B. Pfau-Effinger, S. Magdalenic and C. Wolf (eds) *International vergleichende Sozialforschung*, pp. 93-128. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- McLaughlin, E. and Glendinning, C. (1994) 'Paying for Care in Europe: Is There a Feminist Approach?' in L. Hantrais and S. Mangen (eds) *Family Policy and the Welfare of Women, Cross-National Research Papers*, pp. 52-69. Leicestershire: European Research Centre, Loughborough University of Technology.
- Mandel, H. and Shalev, M. (2009) 'How Welfare States Shape the Gender Pay Gap: A Theoretical and Comparative Analysis', *Social Forces* 87(4): 1873-911.
- Matzke, M. and Ostner, I. (2010) 'Change and Continuity in Recent Family Policies', *Journal of European Social Policy* 20(5): 387-98.
- Nelson, B. (1990) 'The Origins of the Two-Channel Welfare State: Workmen's Compensation and Mother's Aid', in L. Gordon (ed.) *Women, the State, and Welfare*, pp. 123-51. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- O'Connor, J.S. (1993) 'Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issue', *British Journal of Sociology* 44(3): 501-18.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (1995) *Employment Outlook*. Paris: OECD.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2012a) *OECD Family Database*. Paris: OECD, Available at: www.oecd.org/social/family/database (accessed 22 November 2013).
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2012b) *OECD Social Expenditures Database*. Paris: OECD, Available at: <http://www.oecd.org/social/soc/social expenditures databasesocx.htm> (accessed 11 October 2013).

- Orloff, A.S. (1993) 'Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States', *American Sociological Review* 58(3): 303-28.
- Ostner, I. (2003) "'Individualisation" - The Origins of the Concept and its Impact on German Social Policies', *Social Policy and Society* 3(1): 47-56.
- Pfau-Effinger, B. (2004) *Development of Culture, Welfare States and Women's Employment in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Saraceno, C. (1997) 'Family Change, Family Policies and the Restructuring of Welfare', in OECD (ed.) *Family, Market and Community*, pp. 81-100. Paris: OECD.
- Saraceno, C. and Keck, W. (2010) 'Can We Identify Intergenerational Policy Regimes in Europe?' *European Societies* 12(5): 675-96.
- Saxonberg, S. (2013) 'From Defamilialization to Degenderization: Toward a New Welfare Typology', *Social Policy and Administration* 47(1): 26-49.